

Rozdział I

Wprowadzenie metodyczne

1. Wokół *Samolubnego genu*

Tezy przedstawione przez Dawkinsa w *Samolubnym genie* spotkały się z szerokim odzewem badaczy reprezentujących różne środowiska naukowe. Uporządkowanie owych dyskusji jest rzeczą trudną ze względu na ilość publikacji, jak i różnorodność poruszanych tematów. Z tego też powodu proponuję przyjęcie zarówno ujęcia chronologicznego, jak i rzeczowego. Kryterium chronologicznym będą lata wydań danych publikacji, co pozwoli na łatwiejszą orientację w materiale bibliograficznym. Kryterium rzeczowe odnosi się do poruszanych w dyskusjach tematów badawczych.

1.1. Kryterium chronologiczne

Książka Dawkinsa *Samolubny gen* w latach 1976–2015 była wydawana kilkakrotnie: (1) **1976**: *The Selfish Gene*, Oxford University Press, Oxford; (2) **1978**: *The Selfish Gene*, Paladin, London; (3) **1989**: *The Selfish Gene*, Oxford University Press, Oxford; (4) **2006**: *The Selfish Gene*, Oxford University Press, Oxford; (5) **2011**: *The Selfish Gene*, London, Folio Society, London. Wydania (1), (3) i (4) różnią się brzmieniem. Wydanie (1) jest wydaniem pierwotnym; wydanie (3) zostało poszerzone o przypisy uzupełniające oraz dwa rozdziały i nowy wstęp autorstwa Dawkinsa – wstęp z wydania z 1976 roku, jak i słowo wstępne Roberta Triversa zostało przedrukowane¹⁷. Wydanie (4) jest wydaniem jubileuszowym, zawiera nowe wprowadzenie autorstwa Dawkinsa (opatrzone datą 2005) odnoszące się do krytycznej recepcji *Samolubnego*

¹⁷ Warto zaznaczyć, że wydanie (3) jest podstawą polskiego przekładu. Polskie wydania *Samolubnego genu* to: pierwsze wydanie w roku 1996 w przekładzie Marka Skonecznego, na podstawie angielskiego wydania z roku 1989; wydanie drugie z 2007 roku w przekładzie Marka Skonecznego oraz Elżbiety Józefowicz, która przełożyła *Wprowadzenie do wydania jubileuszowego* oraz *Wstęp do wydania pierwszego* autorstwa Triversa; podstawą przekładową wydania z roku 2007 jest angielskie wydanie jubileuszowe z roku 2006. Baza NUKAT podaje następujące polskie wydania *Samolubnego genu*: 1996, 2003, 2007, 2010, 2012; dane z dnia 29 stycznia 2015 roku. Najważniejsze polskie wydania to te z lat 1996 i 2007. Kolejne wydanie *Samolubnego genu* jest zaplanowane na rok 2016 i będzie nosiło tytuł *The Extended Selfish Gene* (ISBN-13: 978-01-9878-878-2).

genu; wstępy z poprzednich wydań zostały przedrukowane – w tym również słowo wstępne do wydania pierwszego autorstwa Triversa.

Dyskusje i ujęcia krytyczne odnośnie do *Samolubnego genu* w latach 1976–1989 można podzielić na kilka okresów. W celu lepszej orientacji proponuję następujący podział¹⁸:

- (1) **lata 1976–1978** – lata od pierwotnego wydania *Samolubnego genu* do wydania drugiego w roku 1978; w okresie tym ukazują się głównie recenzje;
- (2) **lata 1979–1983** – jest to okres ożywionych dyskusji nad tezami zawartymi w *Samolubnym genie*; najgłośniejszą jest dyskusja Mackie – Midgley – Dawkins (ang. *Mackie – Midgley – Dawkins Discussion*) przerwana śmiercią Johna Leslie Mackie’go w roku 1983;
- (3) **lata 1984–1989** – jest to okres interdyscyplinarnych rozważań nad tezami zawartymi w *Samolubnym genie*, które zostają poszerzone o tezy zawarte w kolejnych książkach Dawkinsa: *Fenotyp rozszerzony* (ang. *The Extended Phenotype. The Gene as the Unit of Selection*, lata wydań 1982, 1983¹⁹) oraz *Ślepy zegarmistrz* (ang. *The Blind Watchmaker. Why the Evidence of Evolution Reveals a Universe without Design*, lata wydań 1986, 1988, 1991, 1996, 2000).

Proponowany podział pełni funkcję pomocniczą, dlatego podane okresy nie mogą być traktowane sztywno. Powyższy podział ma na celu ułatwienie orientacji historycznej (kryterium chronologiczne) oraz tematycznej (kryterium rzeczowe). Sposób porządkowania, który koncentruje się wokół „głównego rdzenia tematycznego” – tezy zawarte w książce *Samolubny gen* – nazwijmy **parantelą**²⁰, co omówię szerzej w punkcie 1.3.

1.2. Kryterium rzeczowe

Kryterium rzeczowe opiera się na uporządkowaniu tematycznym i stanowi wspomniany w punkcie 1.1. „główny rdzeń tematyczny”. W przypadku *Samolubnego genu* będą to zagadnienia dotyczące ewolucji biologicznej,

¹⁸ Data początkowa jest datą publikacji *Samolubnego genu*; w roku 1976 nie została (najprawdopodobniej) opublikowana żadna recenzja czy krytyczna nota dotycząca tej książki. W kolejnym roku, 1977, zostaje opublikowanych kilka recenzji krytyczno-polemicznych, jak i uzupełniających, o niezwykle pozytywnym wydźwięku, rok 1978 przynosi ożywioną dyskusję.

¹⁹ W roku 1989 (kolejne 1999) wydanie nowe: *The Extended Phenotype. The Long Reach of the Gene*, które zawiera wstęp Daniela C. Dennetta.

²⁰ Parantela – nakładanie się paradygmatów (albo siatek) pojęciowo-terminologicznych; dosłownie znaczy tyle, co pokrewieństwo, powinowactwo. Więcej na ten temat w osobnym artykule.

ale także tematy odnoszące się do kultury. Aby owe punkty rozgraniczyć wprowadźmy uszczegółowienie w postaci kontekstów: **biologicznego i kulturoznawczego**²¹.

Kontekst biologiczny poruszony w książce *Samolubny gen* jest następujący:

- (1) altruizm i samolubne zachowanie (ang. *concepts of altruistic and selfish behaviour*);
- (2) genetyczne definicje samo-zainteresowania (ang. *genetic definition of self-interest*);
- (3) ewolucja agresywnego zachowania (ang. *evolution of aggressive behaviour*);
- (4) teoria relacji rodzinnych (ang. *kingship theory*);
- (5) teoria wskaźnika płciowego (ang. *sex ratio theory*);
- (6) altruizm odwzajemniony (ang. *reciprocal altruism*);
- (7) oszustwo (ang. *deceit/deception*).

(Michaels 2012)

Kontekst biologiczny w literaturze przedmiotu obecnie nazywa się **teorią samolubnego genu** (ang. *Selfish Gene Theory*, dalej SGT, Cassidy 1981, 96). Na zasadnicze tezy SGT zawarte implicite w *Samolubnym genie*²², a także uzupełnione przez Dawkinsa w artykule z roku 1978 pt. *Replicator Selection and the Extended Phenotype* (Dawkins 1978) składają się trzy założenia:

- (1) tylko *replikator* może stanowić „centrum działania doboru naturalnego” (Cassidy 1981, 96), ponieważ posiada: **zdolność replikowania się** (dosł. zdolność płodności, ang. *properties of fecundity*, Cassidy 1981, 96), **długowieczności** (ang. *longevity*, istnieje przez długi czas, Cassidy 1981, 96) oraz **wierność** (resp. wierność kopi, ang. *fidelity*, Cassidy 1981, 96);
- (2) zmiana ewolucyjna ma charakter genetyczny lub jest z genami skorelowana (Cassidy 1981, 96) np. ujęcie fenotypu itd.;
- (3) możliwość opracowania modelu (genetycznych) zmian ewolucyjnych opisywalnego językiem matematyki (resp. właściwości algebraiczne modelu).

²¹ Przez kontekst kulturoznawczy rozumiem zbiór różnych dyscyplin naukowych badających szeroko rozumiane procesy kulturotwórcze, jak i zjawiska kulturowe, które reprezentują zasadniczo dwa paradygmaty: (1) filozoficzno-filologiczny oraz (2) antropologiczno-etnograficzny lub ich warianty.

²² Biorę tu pod uwagę wydanie pierwotne *Samolubnego genu* z roku 1976. Wydanie z roku 1989 zostało poszerzone.

Kontekst kulturoznawczy jest wtórny względem STG. Za podstawę rozumowania w tym kontekście przyjęte zostały ontologiczno-epistemologiczne analogony SGT: (1) dobór naturalny; (2) replikator oraz (3) jednostka bazowa. W dalszej kolejności stworzono także ich terminologiczne odpowiedniki: (1) dobór naturalny vs. dobór kulturowy²³; (2) replikator vs. replikator kulturowy (resp. mem); (3) jednostka bazowa ewolucji vs. jednostka bazowa kultury (resp. mem) oraz inne warianty terminologiczne zapożyczone z języka specjalistycznego biologii ewolucyjnej. Obecnie ten kontekst kulturoznawczy w literaturze przedmiotu nazywa się **teorią memową** (ang. *meme theory*, dalej MT); w późniejszym okresie MT będzie także nazywana **memetyką** (ang. *memetics*) jako synonim MT lub jako teoria odrębna, co w latach 1990–2005 przyczyni się do metodologicznego zamętu.

1.3. Parantele – uwagi na marginesie filozofii nauki

Parantele są efektem nakładania się pokrewnych rzeczowo paradygmatów teoretyczno-pojęciowych. Rzeczowe pokrewieństwo paradygmatów to związanie z określoną kategorią problemu badawczego – „tematyczny rdzeń”²⁴ – bezpośrednio (dalej **parantele bezpośrednie**) lub pośrednio (dalej **parantele pośrednie**), co w pewnym sensie składa się na strukturę określonej dziedziny wiedzy. Parantele bezpośrednie odnoszą się do problemu badawczego (ang. *scientific problem*, dalej P) P1 w określonej dziedzinie (ang. *a field of knowledge*, dalej K) K1; parantele pośrednie odnoszą się jedynie do P1 symbolicznie, w rzeczywistości zaś konstytuują inny P2, który pozostaje w stycznej rzeczowej z P1, co jest pozorne, czyli nie można wykazać logicznej lub przyczynowej stycznej bez stworzenia specjalnych warunków, np. konceptualnych. Żeby wyjaśnić zamysł paranteli posłużę się przykładem adekwatnym do prezentowanej w niniejszej pracy problematyki z pominięciem odniesień do propozycji programów badawczych (ang. *Scientific Research Programm*) Karla Poppera (Popper 1935, 1959), Thomasa Khuna (Khun 1962, 2012) czy Imre Lakatosa (Lakatos 1970, 1976, 1978) i innych²⁵.

1.4. Parantela pośrednia na przykładzie prac Francisa Cricka

W latach 1976–1989 stopniowo rośnie liczba opublikowanych prac polemiczno-krytycznych odnoszących się do tez SGT oraz, zwłaszcza w okresie

²³ W literaturze przedmiotu spotyka się synonimiczne określenia: (1) dobór kulturowy; (2) kulturowa selekcja.

²⁴ Zob. Stępnik 2012.

²⁵ Takie zjawisko można określić jako *postmodernistyczne* (*neomodernistyczne*). Nakładanie się paranteli w wieku XXI, zwłaszcza w humanistyce jest powszechne, że określenia odnoszące się do *postmodernizmu* straciły moc komunikacyjną. Problem ten omówię szerzej w osobnym artykule.

III (1983–1989), tez MT, co potwierdzają np. narzędzia bibliometryczne portalu naukowego *Web of Science*²⁶. Świadczy to nie tyle o zainteresowaniu SGT i MT w środowiskach badawczych, co jest stwierdzeniem oczywistym, lecz przede wszystkim pokazuje, że tezy SGT wpisują się w główny nurt szerszej dyskusji toczonej już od roku 1950 (tezy MT 1976, infra). Dotyczy ona najważniejszego przełomu w XX-wiecznej biologii molekularnej jakim było odkrycie w roku 1953 przez Francis Cricka i Jamesa Watsona struktury molekularnej DNA – helisy. Przyjmując kryterium rzeczowe, np. prac Cricka, wyłania się następujący porządek tematyczny prac tego badacza²⁷:

- (1) odkrycie struktury molekularnej DNA (podwójna helisa);
- (2) genetyczne kodowanie;
- (3) odczytywanie kodu genetycznego;
- (4) embriologia, organizacja DNA w organizmach złożonych;
- (5) od molekularnej biologii do *neuroscience* (pol. neuronauka; zob. CODA 5).

Kryterium chronologiczne, opracowane na podstawie lat wydań prac Cricka, nie tylko pozwala na łatwiejszą orientację w inwentarzu archiwalnym, ale przede wszystkim umożliwia wskazanie ewentualnych ontologicznych styecznych paranteli pośrednich²⁸.

- (1) 1951–1953: odkrycie struktury molekularnej DNA (podwójna helisa);
- (2) 1954–1957: genetyczne kodowanie;
- (3) 1958–1966: odczytywanie kodu genetycznego;
- (4) 1966–1976: embriologia, organizacja DNA w organizmach złożonych;
- (5) 1976–2004²⁹: od molekularnej biologii do *neuroscience*.

Zaproponowane wyżej okresy dyskusji (kryterium chronologiczne) oraz poruszane problemy (kryterium rzeczowe) pozwalają zauważyć, że SGT formalnie wpisuje się w okres (4) i (5), a MT przypada na późny okres (5). Wiodące zazębianie się SGT i MT tworzy strukturę rzeczowo spójną, czyli parantelę pośrednią. Innym przykładem paranteli pośredniej jest *Infodynamic*

²⁶ *Web of Science* (wcześniej znany jako *Web of Knowledge*) jest portalem internetowym udostępnionym przez Thomson Reuters Corporation (jeden z największych na świecie wydawców m.in. prac naukowych z różnych dziedzin) indeksującym liczbę cytowań i udostępniającym informacje bibliograficzne. Narzędzia bibliometryczne *Web of Science* rejestrują cytowania *Samolubnego genu* dopiero od roku 1978 – dwa cytowania, co jest spowodowane brakiem digitalizacji wydawnictw papierowych. Do roku 2016 fraza *Samolubny gen* (ang. *The Selfish Gene*) jest cytowana 3706 razy; mimo tak ogromnej ilości cytowań daje to h-indeks: 18.

²⁷ Na podstawie: [<http://profiles.nlm.nih.gov/SC/Views/Exhibit/narrative/doublehelix.html>]. Dostęp 26 marca 2016.

²⁸ Na podstawie: [<http://profiles.nlm.nih.gov/SC/Views/Exhibit/narrative/doublehelix.html>]. Dostęp 26 marca 2016.

²⁹ 2004 jest rokiem śmierci Cricka.